

УДК 347.4

В.І. ПУШАЙ, канд. юрид. наук, доц., Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАМІНИ ОСІБ У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

Ключові слова: зобов'язання, заміна осіб у зобов'язанні, відступлення права вимоги, переведення боргу

В сучасних умовах, пов'язаних із запровадженням європейських моделей регулювання майнових відносин, питання здійснення заміни осіб у зобов'язаннях, на фоні істотного прискорення розвитку майнового обороту, залишаються досить актуальними – вони безумовно повинні стати предметом ґрунтовних наукових досліджень, зокрема, з огляду на його прикладну значущість.

Слід звернути увагу, що в юридичній літературі означене питання було предметом досліджень в різних аспектах, його розробляли у своїх працях І.В. Спасибо-Фатєєва, О.О. Кот, В.В. Луць, М.М. Сібільов, а також відомі російські науковці В.А. Белов, Л.О. Новосолова та ін. Крім суто теоретичних проблем, треба звернути увагу на широке коло складних питань, що поставлені практикою застосування судами відповідних норм цивільного законодавства. Між тим, певне коло проблем залишилось поза увагою проведених наукових досліджень, що негативно впливає на правозастосовчу та договірну практику. Перш за все потребує дослідження питання про специфіку застосування способів відступлення права вимоги у розрізі окремих видів зобов'язань. Тому метою статті є аналіз застосування конструкції заміни осіб у зобов'язаннях, у тому числі і в процедурі банкрутства, у зв'язку з практикою застосування відповідних цивільно-правових норм.

Як відомо, заміна осіб у цивільно-правових зобов'язаннях, залежно від сторони, на боці якої вона здійснюється, буває двох видів:

1) заміна активної сторони зобов'язання – кредитора;

2) заміна пасивної сторони зобов'язання – боржника.

Цивільне законодавство України умістило правила про підстави і способи заміни осіб у зобов'язанні серед норм, що визначають загальні положення про зобов'язання (гл.47 ЦК). Аналіз цих норм дає підстави для наступних суджень.

По-перше, має місце певна непропорційність у законодавчому регулюванні заміни кредитора порівняно із зміною боржника. Якщо підстави заміни кредитора у зобов'язанні чітко визначені ст.512 ЦК, то для підстав заміни боржника аналогічна цивільно-правова норма відсутня, у ст.520 ЦК лише міститься вказівка про те, що боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою (переведення боргу) лише за згодою кредитора, якщо інше не передбачено законом. Виходячи з цього, підстави заміни боржника у зобов'язанні можуть бути визначені виходячи з аналізу ст.512 ЦК, що дозволяє визначити такі підстави заміни боржника, як передання обов'язків за правочином та правонаступництво.

По-друге, способи заміни як боржника, так і кредитора, у зобов'язанні можуть бути розподілені на договірні, недоговірні та змішані. До останніх може бути віднесено правонаступництво. Наприклад, юридична особа, що виділяється на підставі договору, може бути визначена правонаступником обов'язків іншої юридичної особи.

Наведений у ст.512 ЦК перелік сформульовано законодавцем у невичерпний спосіб, заміна активної сторони може відбуватись також з інших підстав, передбачених договором, законом або рішенням суду. Втім, уміщення переліку до ст.512 ЦК має істотне наукове і прикладне значення. Існування конструкції ст.512 ЦК виключає конкуренцію різних способів заміни кредитора у зобов'язанні. Так, передача за заповітом права вимоги тягне за собою заміну первісного кредитора спадкоємцем в порядку правонаступництва (п.2 ч.1 ст.512 ЦК), її не можна розглядати як відступлення права вимоги за правочином у розумінні п.1 ч.1 ст.512 ЦК. Російські науковці з приводу відсутності аналогічної норми у ЦК РФ за-

значали, що ця прогалина істотно ускладнює дослідження відповідних проблем, її доводиться усувати, досліджуючи всю сукупність норм, причому не тільки матеріального, але й процесуального права [1]. Крім того, існування законодавчо закріплених підстав заміни кредитора є істотним кроком до побудови розвиненої та ефективної системи передачі прав і обов'язків.

Втім, легальна конструкція підстав заміни кредитора має окремі недоліки. Зокрема, відсутній єдиний критерій, за яким певні обставини, перелічені у ст.512 ЦК, відносяться до способів чи підстав заміни сторони у зобов'язанні.

Способи заміни кредитора у зобов'язанні, що використовуються у ст.512 ЦК, можуть бути класифіковані за різними критеріями.

За ступенем участі первісного кредитора вони поділяються на умовні та безумовні. Причому перша група підстав не виключає участі первісного кредитора у зобов'язальному правовідношенні, тоді як друга передбачає повне його вибуття з цього правовідношення. До умовних підстав слід віднести виконання обов'язку боржника майновим поручителем, заставадавцем чи третьою особою, часткове відступлення права вимоги за правочином, а до безумовних – правонаступництво.

За спрямованістю волі осіб підстави заміни кредитора можуть бути поділені на такі, що передбачають реалізацію права шляхом його передачі іншій особі, та ті, що спрямовані на виконання обов'язку або досягнення іншої мети. До першої групи належить відступлення права вимоги та правонаступництво, до другої – виконання обов'язку боржника майновим поручителем, заставадавцем чи третьою особою.

За ступенем самостійності способи розподіляються на самостійні та несамостійні. Підстави першої групи є самостійними юридичними механізмами, в той час як ті, що відносяться до другої, – складовими інших правових конструкцій. До першої групи відноситься відступлення права вимоги за правочином, суброгація, до другої – виконання

обов'язку боржника поручителем, заставадавцем (майновим поручителем).

У правовій нормі, що аналізується (ст.512 ЦК), на нашу думку об'єднані різні за своєю природою поняття. Так, якщо відступлення права вимоги є правочином, то правонаступництво правочином вважати не можна. Правонаступництво слід розглядати як певний юридичний механізм похідного правонабуття, за яким до правонаступника переходять суб'єктивні права та обов'язки попередника. Контекстуальний аналіз ст.512 ЦК свідчить, що як самостійна підстава заміни кредитора у зобов'язанні розглядається саме універсальне правонаступництво. Найбільш поширеними випадками універсального правонаступництва, що спричиняють заміну осіб у зобов'язанні, слід вважати припинення юридичної особи з правонаступництвом внаслідок злиття, приєднання, поділу чи перетворення (статті 104–107 ЦК) або спадкове правонаступництво (ст.1216 ЦК). Правонаступництво відрізняється від інших способів заміни осіб у зобов'язаннях, перш за все тим, що права і обов'язки переходять у сукупності, як єдине ціле і, як писав з цього приводу Д.І. Мейер, у складі всіх юридичних відносин правопередника [2]. Крім того, правонаступництво безпосередньо не спрямоване на заміну кредитора у зобов'язанні, воно лише має наслідком таку заміну, чого не можна сказати про інші випадки, зокрема про цесію. Це саме стосується і заміни боржника у зобов'язанні.

Характеризуючи правонаступництво у контексті способів заміни осіб у зобов'язаннях, слід зазначити на певну двозначність цього поняття, яке може бути як самостійним способом заміни, так і правовим результатом інших визначених у статті способів. Вищий господарський суд України звернув увагу, що для цілей з'ясування правонаступництва у конкретних договірних правовідносинах слід виходити з того, що правонаступництво відповідно до п.2 ч.1 ст.512 ЦК України є самостійною підставою для заміни кредитора у зобов'язанні. Водночас, ВГСУ застерігає, що доказами правонаступництва щодо окремого зобов'язання є відповідний договір, на підс-

таві якого воно виникло, передавальний акт/розподільчий баланс та статут правонаступника. При цьому положення передавального акта/розподільчого балансу підлягають дослідженню судами на предмет визначення суб'єкта, до якого в результаті реорганізації перейшли права та обов'язки у відповідному зобов'язанні, а не на предмет закріплення того чи іншого договірною зобов'язання в передавальному акті/розподільчому балансі (п.4 Інформаційного листа ВГСУ від 13.05.2013 р. № 01-06/796/2013 «Про деякі питання реорганізації банків та розгляду справ у спорах, що виникають у виконанні господарських договорів»). Наведене роз'яснення свідчить про певні коливання судової інстанції в оцінці правонаступництва як способу заміни осіб у зобов'язанні.

Серед випадків заміни кредитора у ст.512 ЦК міститься виконання обов'язку боржника поручителем або заставодавцем (майновим поручителем). Ця норма кореспондується з нормами спеціального законодавства, зокрема ст.11 Закону України «Про іпотеку». Наведена норма передбачає перехід до майнового поручителя прав кредитора за основним зобов'язанням у випадку задоволення вимог іпотекодержателя за рахунок предмета іпотеки.

Заміна кредитора може здійснюватися також у випадку виконання обов'язку боржника третьою особою. Набуття всіх прав, що належали кредитору по зобов'язанню внаслідок виконання третьою особою обов'язків боржника щодо цього кредитора, отримало назву суброгації. Відповідно до ст.528 ЦК, зобов'язання може бути виконане третьою особою, при цьому кредитор зобов'язаний прийняти виконання, запропоноване за боржника цією особою. Причому таке виконання не припиняє зобов'язання, але спричиняє заміну кредитора [3]. Суброгація має самостійний характер, її слід відмежовувати від суміжних правових категорій, зокрема від регресу та цесії. В результаті цесії з'являється новий кредитор, який має право вимагати від боржника сплатити неотриманий борг. Внаслідок суброгації первісний кредитор повністю отримав належне від суброганта й ніяких ви-

мог до боржника в нього бути не може [4]. Суброгантом може бути лише особа, яка виконала зобов'язання перед кредитором, в той час як при цесії цього від неї не вимагається. Головна відмінність суброгації від регресу полягає в тому, що при суброгації переходить зобов'язальне право, що вже існує, а регрес породжує нове право. При регресі змінюється не лише сторона раніше існуючого зобов'язання, але й саме зобов'язання. Як зазначив В.П. Янишен, регресні зобов'язання виникають лише тоді, коли боржник за основним зобов'язанням виконує його замість третьої особи або з вини третьої особи [5].

На нашу думку, провідне значення серед підстав заміни кредитора, перелічених у ст.512 ЦК, посідає відступлення права вимоги, тобто передача зобов'язального права за правочином. Піддаючи цей спосіб більш ретельному аналізу, зауважимо, що з часу набрання чинності новим ЦК України істотно оновлено й уніфіковано термінологічний апарат цивільного права. Деякі поняття, що стосуються заміни осіб у зобов'язаннях на підставі правочину, мають фонетичну схожість, зокрема «відступлення», «відступка» тощо. Незважаючи на це, а також на те, що цивільні кодекси різних часів, інші законодавчі акти, судові рішення з конкретних справ, наукові джерела вживають (крім згаданих), терміни «уступка вимоги», «уступка прав», «поступка прав» (боргу), «поступка права вимоги», «відступка прав», «відступлення прав», «цесія», «цесія прав», «сінгулярна сукцесія», вважаємо ці терміни тотожними. При цьому приймаючи до уваги термінологію ЦК України, застосовану у спеціальних нормах, доцільним визнаємо застосування єдиного терміна – відступлення права вимоги. Звичайно, це не позбавляє можливості вживати в наукових працях, юридичних документах, нормативно-правових актах і синоніми цього поняття, об'єднуючи їх єдиним смислом. Крім того, законодавець сам допустив вживання синонімічних термінів, коли, формулюючи редакцію п.1 ч.1 ст.512 ЦК, зазначив: «передання кредитором прав за правочином», а далі в дужках: «відступлення права вимоги». Тобто за

сміслом цієї норми, «передання прав» та «відступлення права вимоги» слід розглядати як рівнозначні поняття.

Правочин, в якому знаходить своє втілення відступлення зобов'язального права вимоги, має відповідати всім ознакам правочину. Його юридична характеристика – двосторонній, консенсуальний, він може бути як відплатним, так і безвідплатним. Крім того, цесії притаманні і специфічні риси – абстрактний та розпорядчий характер.

Цесія розглядається як двосторонній правочин, тому що для здійснення відступлення права вимоги необхідним і достатнім є волевиявлення двох осіб – цедента та цесіонарія, тобто первісного кредитора і нового, як набувача права вимоги. Заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника. При цьому, у випадках, передбачених договором чи законом, як виключення із загальної правила, встановленого ч.1 ст.516 ЦК, відступлення права вимоги вчиняється зі згоди боржника. Однак це не перетворює цесію з двостороннього на багатосторонній правочин.

Правочин з відступлення права вимоги є консенсуальним правочином, оскільки вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди з приводу всіх його істотних умов, зокрема щодо предмета цесії. Саме необхідність узгодження сторонами усіх істотних умов цесії, дотримання встановленої законом процедури відступлення права, в тому числі обов'язковість передачі новому кредиторові документів, що посвідчують право вимоги, необхідної інформації, створює консенсуальний характер уступки права вимоги, що прямо впливає зі змісту ст.517 ЦК.

При цьому, сам по собі факт передачі документів, як конклюдентна дія, без належного оформлення договору цесії не може свідчити про його укладання цедентом та цесіонарієм і не тягне за собою заміну особи у зобов'язанні та перехід к останньому права вимоги [6].

Слід звернути увагу, що право кредитора відступити право вимоги є безумовним, навіть і тоді, коли це право реалізується в межах провадження у справі про банкрутство, не потребуючи якогось додаткового підтверджен-

ня. Прикладом є наступна позиція, висловлена Вищим господарським судом України.

Згідно зі ст.514 ЦК України, до нового кредитора переходять права первісного кредитора у зобов'язанні в обсязі і на умовах, що існували на момент переходу цих прав.

Законом не передбачено заборони на перехід прав кредиторів за грошовими зобов'язаннями до іншої особи у провадженні у справі про банкрутство; особа, до якої перейшли права кредитора під час провадження у справі про банкрутство, отримує статус учасника провадження відповідно до абз.22 ст.1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Заміна кредитора у зобов'язанні не впливає на права та обов'язки боржника і не потребує його згоди, якщо така згода не передбачена договором або законом.

Як вже було встановлено, кредиторські вимоги ТОВ «Українська боргова компанія» до боржника обґрунтовані саме укладеним договором відступлення права вимоги від 22.08.2012 р. за кредитним договором № 016/0706/13-527 та договором застави від 25.07.2006 р.

Відповідно до укладеного договору від 22.08.2012 р. № 01-12 р. про уступку права вимоги, у боржника не виникає нових зобов'язань, а відбувається заміна кредитора у зобов'язанні, що не суперечить вимогам статей 512, 514 ЦК України.

Таким чином, висновок суду першої інстанції про те, що у зв'язку із переходом до загальної процедури банкрутства, новий кредитор, незважаючи на вже визнані судом кредиторські вимоги первісного кредитора, зобов'язаний повторно подавати заяву про визнання грошових вимог до боржника, відповідно до ст.14 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», Вищий господарський суд України визнав помилковим [7].

ЛІТЕРАТУРА

1. Шестаков В. А. Цесия в российском гражданском праве: дис. ... кандидата юрид.

наук : 12.00.03 / Шестаков Виталий Анатольевич. – Волгоград, 2003. – 207 с.

2. Мейер Д. И. Русское гражданское право / Д. И. Мейер. – М. : Статут, 1997. – Ч. 2. – 455 с.

3. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К. : Істина, 2004. – 928 с.

4. Красько И. Е. О суброгации / Красько И. Е // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. – № 7. – С. 28–29.

5. Янишен В. П. До питання правової природи вимог страховика, пов'язаних із виплатою страхового відшкодування / Янишен В. П. // Проблеми цивільного права та

процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяченій пам'яті професора О.А. Пушкіна (25 травня 2013 р.). – Х. : Харківськ. нац. ун-т внутр. справ, Золота миля, 2013. – С. 141–144.

6. Постанова Харківського апеляційного господарського суду : від 11.03.2013 р. у справі № 18/1389/12 / Єдиний державний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30043141>.

7. Постанова Вищого господарського суду України : від 02.07.2013 р. Справа № 18/1714 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32170849>.

Пушай В. І. Проблемні аспекти здійснення заміни осіб у зобов'язаннях / В. І. Пушай // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 502–506 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_84.pdf

Здійснено аналіз способів заміни осіб у цивільно-правових зобов'язаннях залежно від низки критеріїв. Досліджено судову практику у спорах про заміну осіб у зобов'язаннях. Висвітлено особливості заміни осіб у зобов'язаннях при проведенні процедури банкрутства. Визначені окремі види способів заміни осіб у зобов'язаннях та їх особливості. Звертається увага на недоліки правового регулювання заміни кредитора і заміни боржника у зобов'язанні. На основі аналізу норм цивільного законодавства запропоновано виділити наступні види заміни кредитора: умовні і безумовні, самостійні і несамостійні.

***

Пушай В.И. Проблемные аспекты осуществления замены лиц в обязательствах

Проведен анализ способов замены лиц в гражданско-правовых обязательствах в зависимости от группы критериев. Исследована судебная практика по спорам о замене лиц в обязательствах. Освещены особенности замены лиц в обязательствах при проведении процедуры банкротства. Определены отдельные виды способов замены лиц в обязательствах и их особенности. Обращается внимание на недостатки правового регулирования замены кредитора и замены должника в обязательстве. На основе анализа норм гражданского законодательства предлагается выделить следующие виды замены кредитора в обязательствах: условные и безусловные, самостоятельные и несамостоятельные.

***

Pushay V.I. Problem Aspects of Realization of Replacement of Persons are in Obligations

An analysis is carried out method of replacement of persons in civil legal obligations depending on different criteria. Investigational judicial practice in spores about replacement of persons in obligations is made. The separate types of methods of replacement of persons are in-process certain in obligations and their feature. Attention applies on the lacks of the legal adjusting of replacement of creditor replacements of debtor in an obligation. On the basis of analysis of norms of civil legislation it is suggested to select the followings types of replacement of creditor: conditional and absolute, independent and lacking in initiative. To independent it is suggested to take retreat of right in an action after cession, subrogation, to lacking in initiative is a duty of debtor performance by a guarantor, by a property guarantor.